

Ulasan Buku/*Book Review*

Other Malays: Nationalism and Cosmopolitanism in the Modern Malay World. Pengarang: Joel S. Kahn. Penerbit: Singapore University Press dengan kerjasama Asian Studies Association of Australia, 2006. 228 muka surat. ISBN 9971-69-334-8. Ulasan oleh Mohamed Yusoff Ismail.

Walaupun istilah “Melayu” telah ditakrifkan dalam perlembagaan negara, tetapi dari segi sosial dan budaya proses “menjadi Melayu” adalah sesuatu yang sangat dinamik. Yang menarik pada buku ini ialah tajuknya yang menggambarkan bahawa “Melayu” bukanlah satu kategori yang homogen dari segi komposisi etnik dan asal usulnya. Penulis buku ini, seorang penyelidik bangsa Australia, cuba mengupas semula pentakrifan Melayu dari perspektif yang agak berlainan daripada biasa. Dengan menggunakan pendekatan dan kaedah penyelidikan antropologi, Kahn cuba mengemukakan pandangan bahawa dalam konteks moden dan dalam keadaan dunia yang sudah banyak berubah, istilah “Melayu” tidak boleh lagi diasaskan kepada persepsi konvensional semata-mata.

Biasanya penulis-penulis Barat dengan penuh nostalgia mengaitkan orang Melayu dengan kehidupan kampung seperti yang dipaparkan dalam karya-karya awal 1920an atau sebelum itu. Kebanyakan definisi mengaitkan “Melayu” dengan empat elemen penting; iaitu raja, bahasa, agama dan adat resam. Selain itu, orang Melayu juga mempunyai “asal usul pertanian” dan ciri-ciri “kekampungan” termasuk persekitaran sosial dan budaya yang terikat dengan hubungan persanakan dan pertalian kekerabatan. Pemerihalhan seperti ini sengaja dilakukan demi membezakan mereka daripada kumpulan etnik lain yang biasanya menjadi sebahagian daripada fenomena bandar.

Mengikut penulis, definisi “Melayu” seperti di atas tidak boleh dipakai lagi kerana ramai orang Melayu telah meninggalkan kampung halaman mereka, mungkin untuk selama-lamanya, dan seterusnya menjadi sebahagian daripada ciri kekal demografi bandar. Mereka menceburi bidang pekerjaan yang dahulunya dimonopoli oleh golongan etnik lain. Bukan itu sahaja, proses transformasi sosial telah menyebabkan banyak kampung tradisional mengalami proses urbanisasi dalam erti kata bahawa hubungan sosial dalam kalangan penduduknya lebih bersifat “kebandaran,” bukan lagi “kedesaan,” iaitu perubahan seperti yang pernah dikemukakan oleh ahli sosiologi Jerman, Ferdinand Tonnies, dengan dua konsepnya yang terkenal: *gemeinschaft* dan *gesellschaft*.

Dengan menggunakan fenomena Melayu di Singapura sebagai asas kajiannya, Kahn menyatakan bahawa ada yang berlaku dalam kalangan penduduk Kampung Melayu Jalan Eunos mencerminkan masalah pentakrifan Melayu dalam konteks yang lebih luas. Versi baru tentang apa itu Melayu dapat dilihat pada gaya hidup dan perubahan budaya dalam kalangan penduduk

Melayu di negara republik kepulauan itu yang sedang mengalami proses urbanisasi yang pesat. Mengikuti Kahn lagi, apa yang berlaku di kampung tersebut "... adalah satu titik tolak yang tepat dalam penelitian terhadap wacana berkenaan kemelayuan dalam konteks dunia moden, kerana ini juga boleh menggambarkan persepsi nasionalisme Melayu pada peringkat awal" (halaman 5). Maka, dari sinilah bermulanya wacana penulis yang cuba menghuraikan apa itu "Melayu jenis lain" atau *other Malays*. Sebenarnya sebelum inipun sudah terdapat pelbagai istilah yang membayangkan kerencaman "Melayu" sebagai satu kategori sosial dan budaya, iaitu "Melayu bandar," "Melayu baru" dan "Melayu moden" yang pastinya mempunyai nilai-nilai kemasyarakatan yang agak berlainan daripada "Melayu tradisional."

Kahn telah menggunakan bahan kajian yang dikumpul dari tahun 1970an sehingga 2004 untuk menyokong hujahnya yang menyatakan bahawa terdapat golongan etnik bukan-Melayu yang akhirnya menjadi Melayu melalui migrasi, kahwin campur dan memeluk agama Islam. Perkara ini membawa kita kepada persoalan penting: siapa itu Melayu? Jawapan kepada soalan ini amat memcabar bergantung kepada di mana kita berdiri, tetapi apa yang membentuk bangsa Melayu merupakan proses yang sangat cair kalau kena dengan gayanya. Sebagai contoh, golongan etnik mendatang boleh menjadi Melayu dengan mudah melalui proses asimilisi, apa lagi jika golongan tersebut sudahpun beragama Islam.

Proses ini yang pernah berlaku terutama sekali sebelum terbentuknya negara bangsa dan sebelum sempadan politik antara negara Asia Tenggara menjadi kental. Isu ini sudahpun dinyatakan oleh seorang penulis Barat, John Funston, "... Sewarjanya ditekankan bahawa bagi orang Melayu, konsep Melayu itu sendiri bukan bersifat etnik. Orang Arab, Cina, India atau Eropah boleh diterima sebagai Melayu dengan syarat mereka bertutur dalam bahasa Melayu, mengamalkan adat dan budaya Melayu, dan menganut agama Islam" (1980: halaman 3).

Penghijrahan penduduk dari luar Tanah Melayu berlaku dalam pelbagai peringkat. Setelah menetap di sini, mereka yang asalnya dari rantau Melayu - sama ada dari Jawa, Tanah Bugis, Sumatera, Selatan Thailand dan Filipina - akhirnya menjadi melayu selepas era penjajahan. Mereka yang berasal dari luar alam Melayu terus kekal sebagai bukan Melayu melainkan jika mereka memilih untuk menukar agama dan memeluk Islam, kemungkinan besar kerana pertimbangan pragmatis dari segi ekonomi dan politik. Sementara itu, mereka yang berasal dari luar alam Melayu tetapi beragama Islam mempunyai peluang baik untuk menukar identiti menjadi Melayu dengan memalapkan sedikit faktor etnik asal mereka dan seterusnya berkahwin dengan orang Melayu tempatan. Inilah yang dikatakan sebagai salah satu daripada "proses menjadi Melayu" seperti yang dilalui oleh pendatang Arab dari Hadramaut dan juga kepada orang India Muslim dari Asia selatan. Bahkan, sesetengah daripada golongan ini, terutama sekali pendatang dari benua Arab, menggunakan jalan pintas untuk menaikkan status sosial mereka dalam kalangan anggota masyarakat tempatan

melalui manipulasi keagamaan atau melalui perkahwinan dengan golongan bangsawan dalam era sebelum penjajahan.

Maka, tidak hairanlah jika proses menjadi Melayu itu telah menyebabkan wujudnya Melayu yang mempunyai cahaya kulit pelbagai warna dan raut wajah pelbagai rupa. Sesiapa yang pernah menghadiri persidangan tahunan UMNO dapat mengesahkan perkara ini. Bahkan, satu perkara yang menarik ialah perwakilan yang rupa parasnya jauh berbeza daripada “Melayu asal” akan memperlihatkan semangat kemelayuan yang jauh berapi-api. Mungkinkah ini satu tanda *over-identification* dengan semangat patriotisme yang berlebihan. Perkara seperti ini merupakan satu fenomena sosiologi yang biasa berlaku dalam kalangan golongan minoriti Asia yang menetap di Amerika atau di Britain dalam usaha mereka untuk menjadikan diri mereka “lebih Inggeris daripada Inggeris.”

Buku ini juga membincangkan hubungan antara nasionalisme Melayu dengan kosmopolitanisme. Satu perkara yang jelas ialah nasionalisme Melayu tidak semestinya tercetus dalam persekitaran kampung. Sungguhpun kampunglah yang telah melahirkan ramai pemimpin Melayu, namun persekitaran kosmopolitan berbilang kaum di bandarlah yang telah meniupkan api patriotisme. Hampir semua rapat umum yang besar-besar diadakan di bandar dengan orang Melayu dari luar bandar membanjirinya setiap kali perhimpunan tersebut diadakan.

Kahn telah menggunakan istilah *Malays of foreign origin* (“Melayu yang berasal dari luar” atau “Melayu pendatang”). Sebenarnya istilah tersebut tidak ada dalam perbendaharaan kata bahasa Melayu kerana mereka yang datang dari kepulauan Indonesia dan menetap di Semenanjung Tanah Melayu biasanya dirujuk sebagai “orang seberang” dan bukan sebagai “orang asing,” sekali gus menunjukkan penerimaan oleh masyarakat tempatan mereka yang asalnya dari rumpun yang sama berbanding dengan pendatang dari China dan India. Penerimaan pendatang Arab pula merupakan kes yang agak berlainan sedikit kerana persepsi palsu yang meluas dalam kalangan orang Melayu berhubung dengan hierarki sosial dalam kalangan penganut sesama agama.

Kahn nampaknya sangat berminat dengan seniman agung P. Ramlee, kerana sebahagian besar daripada kesimpulannya berkenaan nasionalisme Melayu diasaskan kepada apa yang dapat beliau cungkil daripada filem-filem P. Ramlee dan filem lain yang sezaman dengannya. Di sinilah terdedah sedikit kelemahan dalam metodologi penyelidikan buku ini, kerana filem-filem Melayu pada zaman itu tidak semestinya menggambarkan dengan tepat semangat nasionalisme yang sebenar. Mungkin tidak ada satupun yang memaparkan bibit-bibit anti-British pada masa itu, sedangkan yang selainnya kekurangan dari segi fakta yang diasaskan kepada penyelidikan yang sistematis. Studio filem yang dimiliki oleh orang bukan Melayu pada era studio Jalan Ampas di Singapura ternyata tidak menjadikan patriotisme sebagai agenda utama mereka, melainkan jika terpaksa memasukkan elemen tersebut semata-mata untuk menambahkan *dramatics*

atau menyedapkan jalan cerita. Pun begitu satu filem yang sangat relevan tetapi telah terlepas pandang oleh Kahn ialah *Sarjan Hasan* (diterbitkan dalam tahun 1958) yang memaparkan perjuangan penduduk Tanah Melayu melawan Jepun.

Biarpun Kahn pernah melakukan kerjalapangan yang lama di Malaysia, ternyata pengendalian beliau terhadap konsep-konsep asas dan terjemahan istilah Melayu ke bahasa Inggeris kadangkala jauh menyimpang daripada maksud yang sepatutnya. Misalnya konsep “bela kampung” diterjemahkan sebagai *defence of the village* (mempertahankan kampung), sedangkan pengertian yang lebih tepat merujuk kepada upacara seakan-akan “puja kampung” yang menjadi sebahagian daripada kegiatan berkala masyarakat kampung tidak lama dahulu. Sebagai antropologis yang sudah lama melakukan penyelidikan dalam kalangan orang Melayu sepatutnya Kahn cukup mahir dengan ritis berkelompok yang bertujuan menjaga kampung halaman daripada diganggu gugat oleh hantu dan lain-lain makhluk halus seperti yang pernah dibincangkan oleh Skeat dalam *Malay Magic* (1900).

Selain itu terdapat beberapa keganjilan pada nama-nama tempatan yang disebut dalam buku ini seperti *Maxus* dan *Astral*, sedangkan yang dimaksudkan ialah Maxis (syarikat gergasi dalam bidang komunikasi) dan Astro (satu-satunya pembekal televisyen kabel di Malaysia). Timbulnya perkara ini mungkin kerana Kahn gagal mendapatkan maklumbalas yang tepat dan penyemakan yang teliti sama ada daripada informannya atau sahabat handai yang didakwa telah membaca deraf awal buku ini.

Pembaca mungkin agak kurang senang dengan kaedah kajian Kahn yang kadangkala terlalu cetek dan memilih-milih. Catatan Kahn terhadap perbualan yang ringkas dengan beberapa orang informan terpilih di Geylang tidak boleh dianggap sebagai satu bentuk “etnografi mendalam” atau *deep ethnography*. Kahn juga telah menjalankan penyelidikan di beberapa kawasan di Semenanjung Malaysia tetapi beliau tidak tinggal lama di satu-satu tempat, hanya sekadar cukup untuk mengutip maklumat yang memenuhi kehendak kajian beliau sahaja. Penyelidikan dalam gaya “burung hinggap” seperti ini mungkin boleh memberikan gambaran yang tidak begitu tepat tentang apa yang sebenarnya berlaku di lapangan.

Rujukan kepada penulisan akademik yang lain, sama ada dalam bahasa Inggeris atau Melayu, tidaklah begitu menyeluruh, terutama sekali tentang penulisan berkenaan filem-filem Melayu. Hakikatnya ialah biarpun begitu banyak filem Melayu telah diterbitkan tetapi yang telah benar-benar menyumbang kepada pembentukan nasionalisme Melayu boleh dikatakan hampir tidak ada. Sepatutnya Kahn juga berusaha merujuk secara peribadi kepada penulis-penulis asal dalam bidang perfileman bagi memperolehi perspektif yang bukan sahaja luas tetapi juga mendalam, sekali gus mengukuhkan lagi penghujahan beliau.

Secara keseluruhannya buku ini mendedahkan pembaca kepada pentakrifan Melayu dalam konteks sosio-budaya yang lebih luas daripada apa yang difahami selama ini. Nampaknya ciri-ciri Melayu tidak terhad kepada faktor khusus bio-etnik dan geografis sahaja, kerana terbina di dalam proses “menjadi Melayu” itu satu mekanisme yang sangat dinamis. Kalau kita renung semula penghujahan dalam buku ini kita boleh menarik nafas panjang dan berkata, “Sekarang, semua orang boleh jadi Melayu!”

RUJUKAN

- Funston, J.J. 1980. *Malays Politics in Malaysia: A Study of UMNO and PAS*. Kuala Lumpur: Heinemann Educational Books (Asia).
- Skeat, W.W. 1900. *Malay Magic: Being an Introduction to the Folklore and Popular Religion of the Malay Peninsula*. (Cetakan semula 1967). New York: Dover Publication.

Mohamed Yusoff Ismail, Ph.D.
Professor
Faculty of Arts and Social Sciences
Open University Malaysia
Jalan Tun Ismail
50480 Kuala Lumpur
Malaysia.
E-mail: yusoff.ismail@oum.edu.my